

MONUMENTS COMMEMORATIUS I MEMÒRIA

Alba Sanfeliu, investigadora de l'Escola de Cultura de Pau. Programa de Música, Arts i Pau. albasanfeliu@gmail.com

Després d'haver viscut l'experiència d'un conflicte armat, de genocidi, d'apartheid, de dictadures instaurades per cops militars, o de terrorisme, en diversos llocs del món, durant processos de reconciliació, com a part de les reparacions morals i de commemoració, s'han creat monuments¹ o escultures, que han intentat representar d'alguna manera o altra, certes situacions viscudes.

Encara que les intervencions artístiques en contextos postbèl·lics no són considerades un tema prioritari en les agendes polítiques, l'art pot tenir un paper important sent una valuosa eina, permetent afrontar temes i treballar en diferents nivells que no arriben la política o l'economia.

La construcció de monuments commemoratius o escultures, ha servit per a comunicar al món certs missatges que han de ser considerats, tant per a les generacions presents com futures. Aquestes obres artístiques són testimoni d'allò succeït i situades en espais públics es converteixen en símbols de reparació. Símbols que a la vegada es tradueixen en fets i en accions relacionades als missatges que es volen transmetre amb elles.

Al llarg de la història han estat moltes les obres creades en memòria de les víctimes dels conflictes armats, permetent treballar en el terreny de les emocions i de la rehabilitació psicosocial. Les obres rendeixen homenatge als morts del conflicte armat i als desapareguts, com una forma simbòlica de mantenir viva la seva memòria. Per als familiars d'aquestes víctimes, aquestes construccions signifiquen col·laborar en la reparació moral de la pròpia persona i les seves històries viscudes entorn d'aquesta situació. Es reconeixen públicament fets ocorreguts en diferents contextos, que han afectat a la societat i que mereixen un lloc destacat en la memòria històrica del país. Les persones que s'han vist afectades per la violència, veuen en les obres un lloc de commemoració, de record, que els pot servir fins i tot per al seu propi procés resilient.

A més, altres obres busquen difondre un missatge de reconciliació, facilitant al seu torn aquest procés, ja que es donen a conèixer fets viscuts que a la vegada són reconeguts per la societat. Els monuments o escultures apel·len a les conseqüències de l'ús de la violència i serveixen de recordatori constant en l'ideari de la societat, tenint un paper destacat sobre el concepte i significat de la paraula memòria i la reconciliació.

L'art és una eina valuosa en el procés de reconciliació de societats dividides, permetent reconstruir la xarxa social de les comunitats afectades per la violència. Tal com comenta Cynthia Cohen²,

'Les arts i el treball cultural s'estan utilitzant per a facilitar set tasques crucials diferents per a la reconciliació, incloent ajudar a antics adversaris a apreciar la humanitat de l'altre, a empatitzar amb el sofriment de l'altre, abordar la justícia, i imaginar un nou futur (...). Les arts i el treball cultural pot ser abordat per a contribuir a la coexistència i reconciliació –tant facilitant l'aprenentatge necessari sobre un mateix i l'altre, i nodrint i restaurant les capacitats requerides per a la percepció, expressió, receptivitat i imaginació'.

És durant els processos de disseny i elaboració d'aquestes obres que diferents actors de la societat, afectats per situacions de violència, reforcen relacions socials, facilitant al diàleg, promovent la comunicació de les experiències viscudes així com propiciant el treball comú o

---

¹ També mal anomenats 'Memorials' (en al·lusió directa de la traducció del concepte de l'anglès 'memorial'), paraula que en espanyol té altres significats i es desaconsella el seu ús en aquests casos, sent preferible dir 'monument commemoratiu'.

² Cohen, Cynthia. *Creative Approaches to Reconciliation*. Brandeis University. http://www.brandeis.edu/ethics/pdfs/publications/Creative_Approaches.pdf

compartint idees que poden servir per a assentar les bases del què es desitja. De tota manera aquests processos no són tan simples com pot semblar. Moltes variables haurien de tenir-se en compte en tot el procés, com per exemple: la conceptualització de l'obra, què representarà, a qui representarà; el missatge; l'emplaçament; els interessos polítics i socials a considerar, etc.

En aquest article es presenten alguns exemples de monuments i escultures que han servit per a construir la memòria. Són mostres nascudes en entorns en els quals s'han viscut conflictes armats que ja han finalitzat o encara segueixen existint. Totes les obres tenen la idea comuna de donar resposta a la necessitat de diferents actors de deixar testimoni d'allò succeït en aquests contextos, afectats tots ells per la violència armada al llarg de la seva història i que, mitjançant la construcció de monuments, escultures o obres artístiques i altres activitats de commemoració, volen enfortir la memòria històrica i apostar per la reconciliació.

Es citaran exemples d'obres que posen accent en les víctimes dels conflictes armats, i en menor mesura, a obres que apel·len a la reconciliació i a la pau, amb el compromís cap a nous valors. En la seva majoria són obres de grans dimensions, que al seu torn incorporen propostes estètiques distintes, com instal·lacions, escultures, plaques commemoratives, parcs, etc.

L'ocupació dels espais públics per part d'aquests monuments commemoratius suposa una transformació del paisatge urbà, convidant a observar, a llegir, a tocar, a ser part de la instal·lació, perquè el visitant s'interessi a conèixer el perquè de la seva existència. En certa manera s'afavoreix a dotar un espai per a la reconciliació que encara no existeix, i seria important dotar-lo de significat, de valor, d'utilitat, aprofundint en la necessitat d'afavorir a l'acció directa, implicant a col·lectius ciutadans en activitats entorn d'elles i el què signifiquen.

Descripció de casos:

Si bé és cert que a **Europa** es troben alguns monuments commemoratius que fan referència a atrocitats viscudes en el continent durant el s. XX, rendint homenatge i tribut als morts i desapareguts en situacions com l'Holocaust³ o altres genocidis⁴, també hi ha hagut monuments commemoratius inspirats en situacions de conflictes armats, amb la intenció de plasmar missatges de reconciliació, diàleg i pau. Per exemple a Gernika és destacable el doble Monument a la pau **Gure Aitaren Etxea** (La Casa del Pare) de l'escultor Eduardo Chillida, al costat de **Large Figuri in a Shelter** (coneguda com Dona en un Refugi), de Henry Moore, en commemoració del cinquantè aniversari del bombardeig de Gernika durant la Guerra Civil Espanyola.

D'Irlanda del Nord destaca l'obra **Hands across the divide**, de l'escultor Maurice Harron erigida en el 1992 a la ciutat de Derry, al final del pont *Craigavon*. Són dues estàtues humanes de bronze, que descansen en columnes separades amb les mans esteses amb la intenció de tocar-se, representant la reconciliació entre les comunitats tradicionalment enfrontades a Irlanda del Nord.

A Belfast, com a mostra del compromís a la pau i a la reconciliació per a animar a les diferents comunitats d'Irlanda del Nord a seguir buscant interessos comuns, es va situar a l'any 2000 l'escultura dissenyada per l'escultora Josephina de Vasconcellos, **Reconciliation**. En ella es representa a un home i a una dona de genolls i abraçats a través d'un filat. L'obra s'ha instal·lat a més en altres llocs afectats per la violència armada, com a Coventry, en el Regne Unit,

³ Cal destacar el Monument als jueus d'Europa assassinats (**Denkmal für die ermordeten Juden Europas**) que es troba a Berlín, Alemanya.

⁴ Com per exemple l'**Srebrenica Genocide Memorial**. De Srebrenica destaca també la iniciativa artística i activista liderada per la secció sèrbia de Dones de Negre que en el 7 de juliol del 2010, en commemoració del 15è aniversari del genocidi de Srebrenica, va liderar la iniciativa anomenada, 'One pair of shoes, one live' per a construir un monument permanent a Belgrad, a més de recollir signatures de suport per a tal fi. La iniciativa va consistir en donar un parell de sabates juntament amb un missatge destinat a les famílies de les víctimes del genocidi i anava dirigida als ciutadans de Sèrbia. Va ser una mostra de reconeixement del genocidi, a més d'expressar solidaritat amb les víctimes. Les sabates simbolitzen la fugida de Bosnis de Srebrenica, i les sabates buides deixades per les víctimes. Els noms d'aquells que van donar les seves sabates i els seus missatges, es van conservar amb la intenció de ser transferits en una placa amb la construcció d'un monument commemoratiu. Es van donar uns 8.372 parells de sabates en total.

Hiroshima, en el Parc per a la Pau i a Berlín. Tal com es pot llegir en la inscripció de l'estàtua *"Aquestes escultures ens recorden que la dignitat humana i l'amor triomfaran sobre el desastre i faran que les nacions s'uneixin en un ambient de pau i de respecte"*.

A **Amèrica Llatina**⁵, a causa dels diferents conflictes armats i dictadures que han afectat al continent en els últims quaranta anys, s'han erigit diversos monuments dedicats a les víctimes d'aquests, a més d'emfatitzar en missatges de reconciliació i pau.

A **El Salvador**, per exemple, es va erigir el **Monument a la Memòria i la Veritat** (Parc Cuscatlán, San Salvador). A l'any 1993 la Comissió de la Veritat per a El Salvador, va recomanar a l'Estat Salvadoreny la construcció d'un monument nacional en memòria de les víctimes del conflicte armat en el país (1980-1991). La proposta mai va obtenir el suport de les autoritats salvadorenyes i va ser el Comitè Pro Monument de les Víctimes Civils de violacions de Drets Humans qui va donar suport a la construcció d'un monument d'homenatge als civils que van ser assassinats o desapareguts durant el conflicte armat, amb el suport de l'Aliança de Solidaritat Extremenya: es tracta d'un mur de 85 metres de granit negre que immortalitza els noms de més de 25.000 persones i ha estat elaborat per Julio Reyes. Va ser inaugurat el 2 de novembre del 2005 i en ell es llegeix⁶:

'Aquest és un memorial per a la trobada, per a no oblidar-los mai, per a honrar la seva memòria, retornar-los la dignitat, no permetre que l'horror es repeteixi i assentar les bases per a una cultura de pau i de veritable reconciliació. Un espai per a l'esperança, per a seguir somiant i construint una societat més justa, humana i equitativa'.

A **Xile** també s'han erigit monuments i s'han inaugurat parcs relacionats amb situacions destacades arran de la dictadura militar que va afectar al país en la dècada dels setanta. Per exemple a Peñalolén, Santiago, es va inaugurar en el 1997 el **Parc per la pau Villa Grimaldi**, lloc que després del cop militar fou apropiat per la DINA per a transformar-lo en el centre de detenció i tortura Cuartel Terranova. A Temuco, a l'any 2001 es va crear també el **Parc per la pau**, i a Valdivia, al desembre del mateix any, el **Memorial Per la vida i la Justícia**⁷. A partir del 2002 al 2010 s'han construït més de 30 obres de reparació simbòlica⁸.

A **Argentina** el novembre del 2007, es va inaugurar a Buenos Aires el major monument dedicat a les víctimes de la dictadura de 1976-1983: El **Parc de la Memòria, Monument a les Víctimes del Terrorisme d'Estat**. L'obra consta d'un mur de 30.000 maons que recorda cadascun dels desapareguts, i els noms de les víctimes estan escrits en 8.817 blocs. A més al llarg del parc s'han distribuït un grup d'escultures per a promoure la reflexió dels visitants sobre el passat recent. Està situada al costat del Riu de la Plata, on van ser llançades desenes d'elles des dels anomenats "vols de la mort". Tal com s'informa en la pàgina web del projecte⁹:

"Recordar és un procés d'aprenentatge, un fenomen cultural expressat per individus en un grup social determinat. La importància fonamental del record radica en el seu poder per a definir la identitat i la conducta d'un poble. La memòria té efectes actuals i determina la relació amb el futur".

A **Sud-àfrica** cal destacar els monuments erigits com símbols de record i pau en el procés de reconciliació després de la fi de l'apartheid¹⁰. Durant aquest temps algunes comunitats del país van portar a terme projectes enfocats a homenatjar a aquells que van morir durant la violència

⁵ En fase actual de construcció (2010-2014) cal destacar la previsió d'erigir un memorial per a les víctimes del conflicte armat a Perú, seguint les recomanacions de la Comissió de la Veritat i la Reconciliació. <<http://www.gtz.de/en/weltweit/lateinamerika-karibik/peru/30196.htm>>

⁶ <<http://www.skyscraperlife.com/el-salvador/14605-monumento-las-victimas-del-conflicto-armado-de-el-salvador-parque-cuscatlan.html>>

⁷ Bacic, Roberta. Memoria y memoriales de Chile: 30 años desde el golpe militar, 2003, <<http://www.wri-irg.org/photo/index-es.htm>>

⁸ Para más información: Obras de reparación simbólica, <http://www.ddhh.gov.cl/memoriales_region.html>

⁹ <<http://www.parquedelamemoria.org.ar/home/index.htm>>

¹⁰ Para más información: Kgalema, Lazarus. Symbols of hope. Monuments as symbols of remembrance and peace in the process of reconciliation <http://escolapau.uab.cat/img/programas/musica/symbols_hope.pdf>

política en el passat. Aquests no van ser solament projectes retrospectius en termes d'honar als morts, sinó que també van servir per a ajudar a fer arribar la pau en el procés de reconciliació. Alguns dels monuments destacats són el de Thokoza, que recorda a les víctimes de la violència política al sud de Johannesburg, el de Tembisa, en homenatge dels qui van lluitar per la llibertat i en contra de l'apartheid, el de Kagiso, un mur en el que hi ha inscrits els noms dels activistes que van morir durant el règim racista, i els de Vaal i Mamelodi també en record a les víctimes de la segregació.

A **Orient Mitjà** és destacable que després de la signatura dels acords de pau d'Oslo de 1993, el consell local de Kaukab i el centre jueu-àrab de Haifa Beit Haguéfen i amb l'ajuda del Ministeri de Relacions Exteriors i Educació i de la municipalitat de Haifa, van crear un parc escultòric dedicat a enaltir la idea de la pau i la convivència a **Kaukab Abu el-Hiya**¹¹. Més de trenta treballs van ser donats per autors israelians (àrabs i jueus) i palestins.

Acabem esmentant alguns projectes escultòrics portats a terme en diferents llocs victimitzats per les armes de foc i en els que aquestes armes han estat transformades en escultures¹². Aquests projectes, emmarcats en contextos de processos de pau o en campanyes de desarmament civil (especialment a EEUU), han assolit retirar part de les armes en circulació, afavorint que no hi hagi noves víctimes amb elles, a més de ser un mitjà de reparació, servint per al record i la memòria, carregats de missatges sobre la vida i la mort, sobre la violència i altres vies de transformació de conflictes possibles. Algunes d'aquestes obres han permès als escultors desprendre's de sofriments traumàtics relacionats amb les armes i han facilitat al mateix temps el diàleg i la reconciliació, anunciant un missatge de pau i denunciant la violència.

D'armes està formada **The gun sculpture, The art of Peacemaking**¹³, realitzada pels escultors canadencs Sandra Bromley i Wallis Kendal amb 7.000 revòlvers, rifles, fusells, morters, granades o matxets provinents d'entorns bèl·lics o de crim i violència domèstica de diferents parts del món, com Irlanda del Nord, Palestina, El Salvador, Jamaica, Nicaragua, Corea del Sud i Trinitat. Actualment l'obra es troba a Canadà.

És també significatiu el projecte **Transformação de Armas Em Enxadas**¹⁴, realitzat a l'any 1995 a Moçambic per a donar suport i mantenir una transició postbèl·lica pacífica en el país i establir una cultura de pau impulsant la participació ciutadana en l'enfortiment de la reconciliació i en l'exercici de la democràcia. L'Associació *Nucleo de Arte* de Maputo va ser l'encarregada de convertir les armes en obres d'art. Com a rèplica a aquesta iniciativa es va emprendre el projecte **Peace Art Project Cambodia**¹⁵, liderat per l'escultora britànica Sasha Constable i l'especialista en armes petites Neil Wilford, que va transformar armes decomissades procedents de la Guerra Civil que va sofrir el país, així com del règim de Pol Pot i els Khmers Rojos en escultures que simbolitzessin la pau.

¹¹ <http://www.mfa.gov.il/MFAES/MFAArchive/1990_1999/1998/11/Esculturas%20para%20la%20paz%20en%20Kaukab%20Abu%20el-Hiya>

En la regió és també destacable l'exposició celebrada a Ramat Gan a l'any 2006 on artistes israelians i palestins van treballar bases idèntiques de ceràmica interpretant la reconciliació. El projecte va ser organitzat en el Fòrum de famílies per la reconciliació, conformat per famílies d'ambdós costats del conflicte que han perdut éssers estimats. <http://news.bbc.co.uk/1/spanish/photo_galleries/newsid_4750000/4750167.stm>

¹² Per a més informació: <http://escolapau.uab.cat/armesdelart/>

¹³ <<http://www.gunsculpture.com/installation.htm>>

¹⁴ <<http://www.africaserver.nl/nucleo/>>

¹⁵ <<http://sashaconstable.co.uk/projects/peace-art>>

Pàgines webs consultades (no esmentades al llarg de l'article):

Memoria y memoriales, Revista, Derechos humanos en línea. Instituto de Democracia y Derechos Humanos, Pontificia Universidad Católica del Perú
http://www.pucp.edu.pe/idehpucp/boletin_derechos_humanos/articulo.php?IdArticulo=0109

Memoria y memoriales. Centro Internacional para la Justicia Transicional.
<http://www.ictj.org/es/tj/785.html>

Memoriales alrededor del mundo
http://www.centromemoria.gov.co/archivos/fotos_memoriales.pdf

Obras de reparación simbólica http://www.ddhh.gov.cl/memoriales_region.html

Rebossio, Alejandro. Memoria del infierno en Buenos Aires. 08/11/2007
http://www.elpais.com/articulo/internacional/Memoria/infierno/Buenos/Aires/elpeuint/20071108/elpeuint_5/Tes

Seitz, Max. Monumento a los desaparecidos. 08/11/2007
http://news.bbc.co.uk/hi/spanish/misc/newsid_7084000/7084274.stm

Statue takes peace message to Ulster <http://www.cwn.org.uk/religion/coventry-cathedral/2000/11/001107-ulster-reconciliation.htm>

War Widows' Association GB, Armed conflicts memorial
<http://www.warwidows.org.uk/index.php?page=armed-conflicts-memorial>